

ponitur; ideoque illius sensus est: Forma iam habita, et per privationem amissa recuperari non potest. Quod ut recte intelligatur, haec adnotanda sunt: 1° A privatione totali non datur *naturaliter* regressus ad eundem numero, vel *specie* habitum. Hinc a morte ad vitam, a surditate ad auditum, a caecitate ad visum nulla *naturaliter* est conversio. *Naturaliter* inquam, nam secus a privatione totali ad eundem habitum regressus fieri potest. Ita Christus eundem, *specie* saltem, visum caecis restituit; et eandem numero animam in Lazari corpus redire iussit. 2° Si privatio sit *partialis*, *imperfecta* et *impropria*, ab ea ad eundem numero habitum non reditur, sed ad eundem *specie* potest *naturaliter* dari regressus. Huiusmodi enim privatio tantum actum impedit, aut ad tempus aufert; ideoque in subiecto relinquit habilitatem recuperandi habitum. Ita lippus curari potest, ut videat; surdaster, ut audiat, etc. 3° Denique, afferri non potest illud effatum contra illam, quam Theologi docent, operum *mortificationem* et *vivificationem*, nempe, « quae prius fuerant viva, quia ex charitate facta, et digna vita aeterna; postea, adveniente culpa, mortificantur »; siquidem haec opera *mortificata* possunt iterum per gratiam *vivificari*. Etenim, « aliud est vivificari, aliud recuperari. Recuperatio enim respicit esse; sed vivificari respicit ordinatum esse, sive ordinem, vel tale esse. Et quoniam, quod desinit esse, si iterum incipiat esse, non est idem numero, sed aliud; ideo habitus, si corrumpatur et amittatur, idem non recuperatur. Sed quia possibile est, quod idem manens idem habeat alium, et alium ordinem, secundum hoc attenditur vivificatio, et mortificatio in operibus ¹ ».

I

DISTINCTIONES

I. IGNORANTIA—NESCIENTIA—ERROR. *Ignorantia* ex hoc distinguitur a *nescientia*, quod haec tantum scientiae negationem significat; illa vero scientiae privationem, quatenus alicui deest scientia eorum, ad quae scienda natu-

¹ S. Bonav., *In lib. IV Sent.*, Dist. XIV, p. 2, a. II, q. 3 ad arg.

raliter aptus est ¹. Hinc in Angelis *nescientia* quidem aliquorum, non autem *ignorantia* admitti potest ². Rursus *ignorantia* differt ab *errore*, « quia ignorantia de sui ratione non importat aliquem cognitionis actum; sed error ponit iudicium rationis perversum de aliquo ³ ».

II. IGNORANTIA ANTECEDENS—CONCOMITANS—CONSEQUENS. *Ignorantia*, prout est privatio cognitionis, quae ex postulat, ut actus sit voluntarius, distinguitur in *concomitantem*, *consequentem* et *antecedentem*. *Ignorantia concomitante* dicitur quis aliquid agere, cum « scientia, quae per ignorantiam privatur, non prohiberet actum propter inclinationem voluntatis in ipsum »; nempe, cum quis ignorans quidem aliquid facit, idem tamen facturus, etiamsi nulla intercederet ignorantia, uti si quis vehementer cupiens inimicum de medio tollere, ipsum insperato occideret, putans se occidere *feram*. Haec ignorantia, inquit s. Thomas, « non facit involuntarium, ut Philosophus dicit, quia non causat aliquid, quod sit repugnans voluntati; sed facit non voluntarium, quia non potest esse actu volitum quod ignoratum est ». Porro *concomitans* dicitur, quia « non inducit ad volendum ut hoc fiat, sed accidit simul esse aliquid factum, et ignoratum ». *Ignorantia antecedente* aliquid agitur, cum ratione ipsius ignorantiae agitur, quatenus haec ignorantia « causat actum, quem scientia opposita prohibebat; et ita talis actus, si scientia adesset, esset contrarius voluntati »; nempe involuntarius; « sicut cum aliquis homo ignorat aliquam circumstantiam actus, quam non tenebatur scire, et ex hoc aliquid agit, quod non faceret, si sciret, puta, cum aliquis, diligentia adhibita, nesciens aliquem transire per viam, proicit sagittam, qua interficit transeuntem ». Dicitur *antecedens*, « quia antecedenter se habet ad actum voluntatis ». Denique *ignorantia consequente* aliquid agitur, quatenus ipsa ignorantia est voluntaria, vel « directe et per se, sicut cum aliquis sua sponte nescit, ut liberius peccet, et talis ignorantia videtur augere voluntarium, vel indirecte, seu per accidens, puta, cum aliquis non vult laborare in studio, ex quo sequitur eum esse ignorantem, vel cum quis vult

¹ 1^a 2^{ae}, q. LXXVI, a. 2 c.

² *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. II, a. 5 ad 8.

³ *In lib. IV Sent.*, Dist. XXX, q. I, a. 1 ad 1.

bibere vinum immoderate, ex quo sequitur eum inebriari, et discretionem carere, et talis ignorantia diminuit voluntarium¹ ».

III. IMMEDIATIO SUPPOSITI—IMMEDIATIO VIRTUTIS. *Immediatione virtutis* illud agere dicitur, cuius virtus iungitur effectui, quin talem coniunctionem ab aliqua alia virtute accipiat. Hinc agens quo superius est, eo *immediatius* agit *immediatione virtutis*, ac proinde Deus, cum sit prima causa omnium, sua virtus est *immediatissima omnibus*². Agere vero *immediatione suppositi* est, cum inter suppositum agens et effectum non intercedit aliud suppositum, seu, est operari per virtutem existentem in ipso agente non receptam in alio supposito, quod sit tamquam medium quo agat; ut cum ignis calefacit ex se solo aerem sibi contiguum. Quocirca agit solum *immediatione virtutis*, et non *immediatione suppositi* illud, quod agit per virtutem suam receptam in alio supposito, quod sit tamquam medium talis actionis; puta cum ignis calefacit aerem remotum per calorem existentem, et receptum in aere proximo. Hinc quo agens est prius, eo minus *immediatione suppositi* agit, puta Rex, qui per imperium suum multa efficit: « Tanto maior ostenditur agentis virtus, quanto in ea, quae sunt magis distantia, potest suam operationem extendere³ ». E. g., « ignis, si sit debilis, solum propinqua calefacit; si autem sit fortis, etiam remota⁴ ». Quod tamen de Deo dici nequit; ut enim docet s. Thomas, « illud, quod agit per suam absentiam, non est causa proxima eius quod fit, sed remota. Deus autem immediate in omnibus operatur⁵ ». Quocirca Deus etiam *immediatione suppositi* agit, siquidem Deus est suamet virtus. Quod verum est, etiamsi Deus mediis causis secundis agat, nam hoc intelligendum est, quatenus causae secundae simul agunt cum Deo, et in operando ab ipsius Dei concursu dependent; non vero quatenus sint aliquid medium inter Deum, et effectum, quasi Deus per aliquam formam in eis receptam agat.

IV. INCEPTIO, ET DESITIO PER PRIMUM ESSE REI — PER

¹ 1^a 2^{ae}, q. VI, a. 8 c., et q. LXXVII, a. 3 et 4 c. Vid. s. Damasc., *De Fide orthodox.*, lib. II, c. 24.

² *In lib. 1 Sent.*, Dist. XXXVII, q. I, a. 1 ad 4. Vid. p. 77.

³ 2^a 2^{ae}, q. CLXI, a. 7 ad 1.—⁴ *Contr. Gent.*, lib. II, c. 6.

⁵ *In lib. 1 Sent.*, loc. cit. ad 2. Vid. I, q. VIII, a. 1 ad 3.

ULTIMUM ESSE REI. Terminus tum *inceptionis*, tum *desitionis* potest esse *intrinsicus*, vel *extrinsicus*. Terminus *intrinsicus inceptionis* est illud instans, in quo habetur de re aliqua, quod nunc est, et immediate ante non erat: « Incipere importat nunc esse, et non prius¹ »; *extrinsicus*, in quo habetur quod nunc non est, et immediate post erit. Primus vocatur *inceptio per primum esse rei*, secundus, *per ultimum non esse*. *Intrinsicus terminus desinendi* est illud instans, in quo habetur de re aliquo quod nunc est, immediate post non erit, et vocatur *desitio per ultimum esse*. *Extrinsicus terminus* est, in quo habetur quod nunc non est, et immediate antea erat; et vocatur *desitio per primum non esse rei*. Iam res instantaneae, quae incipiunt in instanti, et non per motum, incipiunt *per primum esse*: Res autem successivae, per motum incipientes, *per ultimum non esse* incipiunt, siquidem de motu dici potest, *nunc non est et immediate post erit*; non autem, *nunc primo est motus, et ante non erat*, nam in instanti non est *motus*, quippe qui divisibilis est et successivus, sed *mutatum esse*. Eodem modo in *desitione*, ea, quae desinunt per motum, desinunt *per primum non esse*, non vero *per ultimum esse*, dici enim potest, *nunc non est motus, immediate ante erat*; non item: *nunc est, immediate post non erit*; in nullo enim instanti potest haberi quod sit motus. Quae vero desinunt corruptione instantanea, cum desinant ex generatione alterius, quod instantaneum est, desinunt *per primum non esse*, prout dicitur, *nunc non est, et immediate ante erat*. Etenim huiusmodi res non desinunt, nisi in instanti, quo altera generatur, et non ante; siquidem si ante huius generationem desinerent, materia sine forma existeret. Iam, si res in instanti generationis alterius primo desinit, sequitur, ut in illo instanti non sit, atque ideo illud instans non sit *intrinsicum desitioni*, sed *extrinsicum*, quia tunc primo non est, non vero tunc adhuc est, et immediate post non erit; sic enim simul essent duae formae substantiales, scilicet quae tunc generatur, et quae immediate post corrumperetur. Quare solum instans, et ea, quae desinunt per modum instantis, ut operationes Angelorum, desinunt *per ultimum sui esse*.

V. INDIFFERENTIA ACTIVA—PASSIVA. *Indifferentia activa*

¹ 3, q. XVI, a. 9 ad 2.

est capacitas plura agendi. *Passiva* est capacitas plura recipiendi. Sic cera dicitur *passive indifferens* ad figuras omnes, quia eas indiscriminatim recipere potest. Homo est *active indifferens* ad aliquod bonum particulare amplectendum, vel fugiendum, quia utrumque praestare potest. Exinde patet *indifferentiam activam* libertatem constituere, qua ita unus actus eligitur, ut possit etiam absolute omitti; non vero *indifferentiam passivam*, qua voluntas hac illac sine electione et dominio a praevalida delectatione trahi sumitur¹.

VI. INDIFFERENTIA ACTIVA—SUSPENSIVA. *Indifferentia suspensiva* est, qua voluntas ante electionem ab actu se sustinet, ut rationes eligendi inquirantur. *Indifferentia activa* est, qua voluntas ita elicit actum, ut eius oppositum elicere possit. Iam *indifferentia suspensiva* non est perfectio, sed potius defectus libertatis; siquidem innuit rationes omnes, quibus aliquid aut eligi, aut reiici mereatur, menti humanae immediate non innotescere.

VII. INDIFFERENTIA OBIECTIVA—SUBIECTIVA. *Indifferentia obiectiva* oritur ex ipsa re, quae, cum non gaudeat omnimoda bonitate, potest eligi, aut reiici. *Indifferentia subiectiva* seu *formalis* afficit ipsam voluntatem, quatenus haec potest elicere actus oppositos.

VIII. INDIFFERENTIA PHYSICA—MORALIS. *Indifferentia physica* est capacitas agendi, vel non agendi: *Indifferentia moralis* est capacitas bene, vel male agendi, ita ut voluntas indeterminate se habeat ad bonum, vel ad malum. Hanc non pertinere ad rationem liberi arbitrii s. Thomas passim demonstrat.

IX. INDIFFERENTIA QUOAD SPECIFICATIONEM—INDIFFERENTIA QUOAD EXERCITIUM. *Indifferentia quoad specificationem* est capacitas eliciendi diversos actus, et quoties hi sint invicem oppositi, puta odium, et amor, proprie dicitur *indifferentia contrarietatis*. *Indifferentia quoad exercitium*, seu *contradictionis* est facultas ponendi, vel non ponendi eundem actum. Hanc solam sufficere ad libertatem arbitrii ab eodem sancto Doctore saepe fuit adnotatum².

¹ Sententiam, quae indifferentiam mere passivam ad libertatis essentiam satis esse sumit, non nisi verbis ab ea differt, quae liberum arbitrium peccato primi parentis extinctum esse statuit. Vid. Estius, *In lib. II Sent.*, Dist. XXIV, § 12.

² Vid. *Contr. Gent.*, lib. II, c. 47, et *In lib. II Sent.*, Dist. XXIII, q. I, a. 1.

X. INDIVIDUUM—SINGULARE. Tum *individuum*, tum *singulare* dicitur ens ita determinatum, ac restrictum, ut per differentias amplius dividi non queat in plura talia, quale ipsum est, ac proinde indivisum in se existit, et ab aliis, quae sunt, vel possunt esse in eadem specie, divisum. Ita Socrates est hic, et non alius homo, ac proinde est in se indivisus, seu indistinctus, et ab aliis divisus, seu in plures Socrates dividi non potest. Hinc *individuum*, sive *singulare* definitur: *Id quod est in se indivisum, et ab aliis divisum ultima divisione*. Exinde patet, *individuum*, cum in plura, quale ipsum est, dividi nequeat, tamquam aliquid pluribus commune intelligi non posse; quapropter ab Aristotele definitur: *Id quod non est praedicabile de multis*¹. Et sane in individuo talis proprietatum congeries existit, ut haec omnino eadem in duobus reperiri minime possit. Id, per quod ens *individuum*, seu *singulare* constituitur, *principium individuationis* appellari solet².

Adest tamen discrimen aliquod inter *singulare*, et *individuum*. Dicitur enim aliquid *singulare*, quatenus subicitur universali, et quatenus est ab aliis diversum. Dicitur autem *individuum*, quatenus in se est *indivisum*, nec porro in alia individua est divisibile. E. g., Petrus, quatenus homini subicitur, *singulare*; quatenus ipse indivisibilis est, *individuum* appellatur.

XI. INDIVIDUUM SIGNATUM—VAGUM. *Individuum signatum* aliquod determinatum *individuum* significat, vel ex propria appellatione, ut Cato, Cicero, vel ex aliqua indicatione, ut hic homo. *Individuum vagum*, puta aliquis homo, nullum certum *individuum* exhibet, sed dumtaxat determinatum modum, quo individua existunt, ita nempe, ut existant per se et ab aliis distinguantur³: « Vagum *individuum* non dicitur vagum, quia in natura non sit determinatum, quia natura determinatur, quando dicitur aliquis homo, et aliquis bos; sed dicitur vagum, eo quod ipsum per accidentia sensibilia non est demonstratum, sicut hic homo, et hic bos. Dicamus ergo quod *individuum* vagum est cuius natura contracta et particulata certificatur per suppositum indeterminatum. Signatum autem est, cuius contrahitur natura et particulariter certificatur in

¹ *De Interp.*, c. V.—² Vid. *Unitas numerica*, litt. U.

³ I, q. XXX, a. 4 c.

supposito determinato demonstrabili, ut hic homo, demonstrato Sorte¹ ».

XII. INDIVISIBILE NEGATIVE—PRIVATIVE. *Indivisibile negative* dicitur, quod nec habet partes, nec habere potest. E. g., Angelus est indivisibilis *negative*, quia nec extenditur, nec extendi potest in partes. *Indivisibile privativum* est quod quidem non habet partes, potest tamen, immo exigit eas habere. Hoc altero modo substantia materialis, si consideretur abstracta a quantitate, aut si divinitus quantitate spoliatur, est indivisibilis; siquidem actu non habet partes, potest tamen, immo naturaliter expostulat eas habere per adventum quantitatis.

XIII. INDIVISIBILE SIMPLEX — MATERIALE. *Indivisibile simplex* dicitur unum, quod est principium quantitatis discretæ: *Indivisibile materiale* vocatur punctum, quod est principium quantitatis continuæ². Et sane, punctum est *indivisibile*, quia partes quantitatis continuæ connectit et terminat; si enim illud, quod partes unit, aliis partibus constaret, ipsum potius indigeret vinculo, quo partes unirentur, quam ipsas terminare et connectere posset. Est autem *materiale*, quia habet positionem, sive situm: « Quoddam (*indivisibile*) habet in sui ratione aliquid præter rationem indivisibilitatis, ut punctum, quod præter indivisionem habet situm. Aliquid vero est, quod nihil aliud importat, sed est ipsa sua indivisibilitas, ut unitas, quæ est principium numeri; et tamen inhaeret alicui, quod non est sua unitas, scilicet subiectum³ ».

Iamvero, punctum habere *positionem* dicitur, non quasi ex partibus, quæ positionem inter se habent, constet, nam, cum ipsum non sit species quantitatis, sed principium quantitatis, partes non habet. Ast, quoniam est principium lineæ, quemdam ordinem ad partes eius, quæ positionem inter se habent, teneat necesse est.

Monendum etiam hic est, etsi punctum, quod est principium continui, sit quodammodo indivisibile, tamen continuum ex solis indivisibilibus non constare, quemadmodum ex eis constat numerus⁴. Etenim, ut scite Ioan-

¹ B. Alb. M., *Phys.*, lib. I, tract. I, c. 6.

² Vid. Alb. M., *Phys.*, lib. V, tract. II, c. 1.

³ S. Thom., *In lib. I Sent.*, Dist. XXIV, q. I, a. 1 sol.

⁴ Vid. p. 122.

nes a s. Thoma inquit, « indivisibile pertinet ad continuum terminando et continuando, non autem partes divisibiles præbendo; unde non potest continuum, quod habet partes, solis indivisibilibus constare, sicut numerus solis unitatibus, quia separationem et divisionem, non compositionem constituitur numerus¹ ».

XIV. IN FIERI — IN FACTO ESSE. *In facto esse* aliquid existere dicitur, cum iam *esse* accepit, et ideo extra causam existit: *In fieri*, cum in accipiendo *esse* incipit fieri, ita ut nondum, prout tale ens est, existat. E. g., statua est *in fieri*, dum artifex lignum elaborat: *In facto esse*, cum iam statuae formam accepit. Haec autem intelligenda sunt de iis, quæ fiunt cum motu, siquidem in ipsis, « quod fit, non est, quia, quamdiu durat motus, fit, et non est; in ipso autem termino motus, in quo incipit quies, iam non fit aliquid, sed factum est² ». E contrario, « in his, quæ fiunt sine motu, similiter est fieri, et factum esse. Et in his, quod fit, est, cum dicitur fieri³»; sicut « simul est illuminari, et illuminatum esse ». Quocirca « dicitur in talibus factum esse, secundum quod iam est; fieri autem, secundum quod ante non fuit⁴ ».

XV. INFINITUM CATEGOREMATICUM — SYNCATEGOREMATICUM⁵.

XVI. INFINITUM PRIVATIVUM—NEGATIVUM. *Infinutum privativum* est quod *natum est habere finem, et non habet*. Hoc modo ratio *infiniti* congruit quantitati; hæc enim, prout in rerum natura existit, est quidem determinata: ast si, prout quantitas est, tantum spectetur, nullum habet terminum. *Infinutum negativum* est illud, a quo quilibet limes amovendus est. Unde illud dicitur infinitum

¹ *Cursus phil.*, p. II, q. XX, a. 3.

² *Contr. Gent.*, lib. II, c. 17, n. 4.

³ I, q. XLV, a. 2 ad 3. « In mutatione subita, ait etiam s. Bonaventura, est simul fieri et factum esse »; *In lib. IV Sent.*, Dist. XI, p. 1, a. 1, q. 5 ad arg.

⁴ 3, q. LXXV, a. 7 ad 2.

⁵ Vid. p. 58, ubi diximus infinitum *categorematicum* idem esse ac infinitum *actu*; *syncategorematicum* infinitum in *potentia*. Quare s. Bonaventura inquit: « Etsi in rebus creatis non contingat invenire actum infinitum; contingit tamen reperire infinitum in potentia, sicut patet in numero per appositionem, et in continuo per divisionem »; *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, a. II, q. 1 ad arg.

esse per privationem completionis, sive completi esse; istud per privationem limitationis¹.

Iam infinitum primo modo acceptum Deo convenire non potest, tum quia Deus est absque quantitate, tum quia omnis privatio imperfectionem designat, quae longe a Deo est. Infinitum autem dictum negative convenit Deo, « in quantum ad omnia, quae in Ipso sunt; quia nec Ipse aliquo finitur, nec Eius essentia, nec sapientia, nec bonitas, unde omnia in Ipso sunt infinita² ». Breviter hanc rem explicat Seraphycus Doctor: « Infinitum, ait, potest intelligi privative, et negative: privative, quia non habet terminum, sed natum est habere propter hoc, quod habet esse limitatum; et hoc modo dicitur incompleti, et non est in Deo. Alio modo negative, quod non habet terminum, nec etiam natum est habere; et hoc modo ponitur in Deo propter summam simplicitatem³ ».

Eodem fere modo intelligenda est distinctio inter *indeterminatum privativum*, et *negativum*. Indeterminatum *privativum* est ens maxime abstractum, seu ideale, quod, cum non sit actu tale ens particulare, ita comparatum est, ut hoc et illud ens particulare esse possit, quia ipsum in singulis naturis rerum diversis modis determinari intelligimus. E contrario, *indeterminatum negativum* est ens maxime concretum, seu realissimum, quod, cum sit ipsum esse subsistens, *in se includit omnem modum perfectionis*⁴; proindeque nihil ipsi addi potest, per quod ad aliquem modum entis determinetur. Ex quo patet Deum non *privative*, sed *negative* indeterminatum dici posse.

Haec adnotanda sunt contra recentiores illos philosophos, qui infinitatem Dei ita explicant, ut inde illum aliquid esse reale, seu, ut aiunt, *personale* inficiantur.

XVII. IN QUALE—IN QUID—IN QUALE QUID. Illud, quod essentiam subiecti constituit, atque de eo praedicatur ad modum substantivi, *in quid* praedicari dicitur; et quidem *in quid complete*, si totam rei essentiam, et *in quid incomplete*, si huius partem tantum innuat. Ex. gr., homo *in quid complete* praedicatur de Petro, atque generatim

¹ Vid. s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XLIII, a. 1, q. I ad agr.

² Vid. s. Thom., *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 2 ad 5; *ibid.*, *de Pot.*, q. I, a. 2 c.

³ *Loc. cit.*, q. II, ad arg.—⁴ *De Ver.*, q. XXIX, a. 3 c.

sic praedicantur omnes species de inferioribus sibi subiectis: Animal vero *in quid incomplete* praedicatur de homine; atque generatim sic praedicantur omnia genera de suis speciebus. *In quale* praedicari dicitur id, quod praedicatur ad modum adiectivi; hoc est ad modum qualitatis quasi adiacentis, et non per se stantis. E. g., in hisce enunciationibus: Homo est liber, Petrus est doctus, praedicatio est *in quale*. Hoc modo de subiecto praedicantur proprium et accidens, illud *in quale necessario*, istud *in quale contingenter*¹. Quod si vox adiectiva proprietatem exprimit ad rei essentiam pertinentem, tunc praedicatio dicitur *in quale quid*. E. g., *rationale* praedicatur de homine *in quale quid*, atque generatim sic quaecumque differentia praedicatur de specie, quam constituit.

XVIII. IN RECTO—IN OBLIQUO. 1° Terminus adhibetur *in recto*, si accipitur *ut quod*; *in obliquo*, si accipitur *ut quo*². 2° *In recto* importari illud dicitur, quod in definitione rei ponitur, ut *essentiale constitutivum*: *In obliquo*, illud, quod in definitione locum non habet, sed tamen cum uno ex *constitutivis* connectitur. Hoc sensu hae voces respondent illis: *Formaliter*—*Consecutive*, quas alibi explicavimus³. Vel *in recto* aliquid definitur « per differentiam dicentem positionem; ut cum dicitur, Homo est animal rationale, mortale. . . . *In obliquo*, per differentiam dicentem privationem; ut cum dicitur, Simitas est curvitas nasi⁴ ».

XIX. INTELLECTUS AGENS—INTELLECTUS PATIENS. Quoniam essentiae rerum materialium, quae sunt obiectum proportionatum intellectui humano, prout sunt extra animam, et a phantasmatis repraesentantur, non sunt intelligibiles actu, duplex intellectus ad explicandum actum intellectionis est distinguendus, *agens* et *patiens*. Intellectus *agens* est ea virtus animae, quae ex phantasmatis species intelligibiles, rei essentiam repraesentantes, efficit, quatenus phantasmata illustrat, atque ex eis condiciones materiales abstrahit; eodem fere modo, quo fulgor erumpens ex oculis felis obiecta illustrat, eaque visibilia reddit. *Intellectus patiens* est ea virtus animae, quae species

¹ Vid. p. 8.—² Vid. litt. Q.—³ P 133.

⁴ S. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XXV, a. 1, q. II ad arg.

intelligibiles, ab intellectu agente elaboratas, in se, tamquam in quoddam speculum, excipit, et per eas obiectum ab eisdem repraesentatum apprehendit. Dicitur etiam *possibilis*, non quidem quia non sit aliquid reale, sed quia est in potentia ad species rerum recipiendas, et ideo a potentia ad actum intelligendi progreditur¹.

Hac in re illud adnotandum est, quod cum Aristoteles intellectum agentem *habitum*, aut *artem* nominat², ad modum comparationis loquitur. Nam, sicut ars formam artificiosam inducit in materiam rudem, quae in potentia ad illam est, ita intellectus agens per species impressas tamquam per formas perficit, et ad actum reducit intellectum possibilem. Rursus, intellectus agens dicitur *habitus* ad significandum ipsum non esse *privationem*, per quam res est in potentia ad aliquid recipiendum; siquidem intellectus agens non est in potentia ad recipiendum, sed in actu ad agendum³.

XX. INTELLECTUS SPECULATIVUS — INTELLECTUS PRACTICUS. *Intellectus speculativus*, sive *theoreticus* est qui conquiescit in obiecti sui contemplatione. *Practicus*, qui cognitionem ad opus extendit, sive applicat. Quare finis *intellectus speculativi* unicus est, nempe veritatis contemplatio: finis autem *intellectus practici* proximus est operis cognitio, remotus est huius productio. Tum vero intellectum *speculativum*, tum *practicum* non esse nisi unam eandemque intelligendi facultatem sub diverso respectu consideratam ostendit s. Thomas⁴.

Ex hac distinctione intelligitur quodnam sit in *operabilibus* iudicium *speculativum* et *practicum*. Iudicium nempe *speculativum*, cum de operationibus agitur, est illud, quo intellectus rem quampiam sibi obiectam bonam, aut malam esse enunciat. *Practicum* est illud, quo intellectus eandem rem in his adiunctis praesentibus reapse eligendam, aut reiiciendam esse, vel aliquid recte, vel secus, actum esse decernit.

¹ Vid. *Species impressa—expressa*, litt. S. Quae ad duplicem hanc intelligendi virtutem spectant, fuse explicata invenies apud Sanseverino, *Phil. Christ., Dynam.*, vol. II, c. VII, aa. 6 sqq, p. 599 sqq, Neapoli 1862.—² *De An.*, lib. III.

³ Vid. s. Thom., *In lib. III De An.*, lect. X.

⁴ I, q. LXXIX, a. 11 c.

XXI. INTELLIGERE—RATIOCINARI. *Intelligere* est veritatem intelligibilem *immediate* apprehendere. *Ratiocinari* est eam *mediate* cognoscere, seu procedere de uno intellecto ad aliud, ad veritatem intelligibilem cognoscendam¹: « Ratiocinatio est decursus principiorum ad conclusiones² ». Quocirca inter hos duos actus rationis humanae differentia intercedit, quae inter quietem, et motum existit; siquidem intelligere *immediate* est quaedam quies rationis humanae, intelligere autem *mediate* est quidam motus eius. Hinc etiam existit distinctio inter *intelligere*, et *scire*: « Ipsa cognitio, ait s. Thomas, secundum quod stat in principiis, accipit nomen intellectus; secundum autem quod derivatur ad conclusiones, quae ex principiis cognoscuntur, accipit nomen scientiae³ ». Quocirca « habitus principiorum dicitur intellectus, et habitus conclusionis scientia. Quoniam plurimum intellectus lucis et formae habent principia, propter quod a forma intellectus nominantur. Sed minimum et quasi per aliud medium de lumine intellectus habet scientia; propter quod aliud sortitur vocabulum⁴ ».

XXII. INTENTIO INTELLECTUS—INTENTIO VOLUNTATIS. *Intentio intellectus* nihil aliud est, quam conceptus, quo intellectus rem aliquam cognoscit; nam intellectus, rem apprehendens, in ipsam tendit. *Intentio autem voluntatis* lato, et proprio sensu accipi potest. Si primo sensu sumatur, est actus voluntatis liberae, quo in aliquid, uti obiectum, vel finem fertur. Sin altero, est actus voluntatis tendentis in aliquid per aliqua ad ipsum finem ordinata; nempe implicat ordinem ad finem assequendum per media: « Intentio, ait s. Bonaventura, idem est, quod voluntas ratiocinata, prout dirigitur in finem⁵ ». Quocirca *intentio* proprie accepta non est actus, quo voluntas simpliciter fertur in aliquem finem, sed est actus, quo voluntas per unum, quod vult, in aliud pervenire nititur.

¹ Vid. s. Thom., I, q. LXXIX, a. 8 c. « Diximus autem eam esse rationem, quae iis, de quibus dubitatur, ex iis, quae sunt certa, et extra controversiam, fidem facit »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. II, n. 11.

² B. Alb. M., *De Intellectu et Intelligibili*, lib. I, tract. III, c. 2.

³ *In lib. III Sent.*, Dist. XXVIII, q. 1, a. 6 sol.

⁴ B. Alb. M., *De Intellectu et Intelligibili*, loc. cit.

⁵ *In lib. IV Sent.*, Dist. VI, p. 2, a. II, q. 2 resol.

Nam « per hoc, quod dicitur in aliquid tendere, quaedam distantia illius, in quod tendit, significatur; et ideo quando appetitus fertur in aliquid immediate, non dicitur proprie esse intentio illius, sed quando per unum, quod vult, in aliud pervenire nititur, illius, ad quod pervenire nititur, dicitur esse intentio »; e. g., « non solum ex hoc dicimur intendere sanitatem, quia volumus eam, sed quia volumus ad eam per aliquid aliud pervenire ». Quare « intentio in ratione sua ordinem quemdam unius ad alterum importat; ordo autem unius ad alterum non est, nisi per intellectum, cuius est ordinare »; ergo « intentio nominat actum voluntatis, praesupposita ordinatione rationis ordinantis aliquid in finem¹ ».

XXIII. INTENTIO ACTUALIS — VIRTUALIS — HABITUALIS — INTERPRETATIVA. Haec distinctio ad *intentionem* voluntatis spectat. Porro, *intentionem actualem* ille habet, in quo est praesens determinatio voluntatis coniuncta cum attentione vel ad rem, quam agit, et dicitur *directa*, vel ad ipsum actum voluntatis, et dicitur *reflexa*. *Virtualis* dicitur, quae actu quidem non est, sed fluit ab actuali, quae paulo ante praecessit, atque adhuc in effectibus suis perseverat. Talis intentio est in eo, qui licet deliberata voluntate ambulare coeperit, ut ad aliquem locum perveniat, tamen inter ambulandum mente evagatur. *Habitualis* est intentio mere praeterita, non revocata, quae iam neque in se, neque in sua virtute, vel aliquo effectu a se relicto existit; vel, secundum alios, intentione *habituali* fit actio, quae exurgit tantum ex facilitate, sive propensione voluntatis ad illam eliciendam repetitis actibus comparata. Huiusmodi intentio in dormientibus, vel in ebriis, vel in furiosis adesse potest². *Interpretativa* denique dicitur illa, quae neque actu est, neque antea fuit, sed censetur adesse, si eius obiectum voluntati proponeretur.

¹ Cf 1^a 2^{ae}, q. XII, a. 1 ad 3, et *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, q. I, a. 3 *sol.* Intentio, monente eodem sancto Doctore (*ibid.*, Dist. XXXVIII, q. I, a. 3 ad 2), etiam rebus naturalibus aliqua ratione convenire potest. Nam « naturalia, quamvis non habeant voluntatem, tamen intendunt aliquid per appetitum naturalem, secundum quod diriguntur in finem suum ab Intellectu Divino, naturae attribuyente inclinationem in finem, quae inclinatio *appetitus naturalis* dicitur »; Cf p. 49.

² Nonnulli pro *intentione habituali virtualem* intelligunt.

Unde est tantum dispositio voluntatis ad intentionem eliciendam, si obiectum ei proponeretur. E. g., vir etiam ditissimus *interpretative* vult sibi stipem erogari, si facultatibus laboretur, licet id numquam cogitaverit.

XXIV. INTENTIO FORMALIS—INTENTIO OBJECTIVA. *Intentio*, prout ad intellectum spectat, sumitur vel pro ipso actu intellectionis, et dicitur *intentio*, seu *conceptus formalis*, quia intellectui veluti forma inhaeret, vel pro re ipsa, quae per cognitionem percipitur, et dicitur *intentio*, seu *conceptus obiectivus*, quia est id quod obicitur menti cognoscendum: « Intentio, inquit s. Bonaventura, aliquando dicitur actum intendendi; aliquando ipsum intentum; principalius tamen intentionis impositum est ipsi actui¹ ». Hinc *esse intentionale* dicitur illud *esse*, quod res habet in intellectu cognoscente, vel prout est in ipso intellectu, vel prout obiective repraesentat rem intellectam; siquidem « intentiones ipsae, quemadmodum ait s. Thomas, non sunt in rebus, sed in anima tantum; sed habent aliquid in re respondens, scilicet naturam, cui intellectus huiusmodi intentiones attribuit² ».

XXV. INTENTIO PRIMA—INTENTIO SECUNDA. *Intentio* tum *objectiva*, tum *formalis* potest esse *prima*, vel *secunda*. *Intentio prima obiectiva* est, quae rem, prout in se est, repraesentat; e. g., *conceptus hominis*, prout *esse hominis* repraesentat: *Intentio secunda obiectiva* est, quae repraesentat rem eo modo, quo ipsa ab intellectu cognoscitur; e. g., *conceptus hominis*, prout universaliter, velut quaedam species, consideratur. Quoniam vero *intentio formalis* est ipsa cognitio rei, ipsa est *prima*, vel *secunda*, prout circa rem primo, vel altero modo spectatam versatur. Exinde intelligitur, quatenam sint voces *primae intentionis*, *secundae intentionis*. Illa sunt nomina rerum, seu voces, quae res, prout in se sunt, significant; atque dicuntur etiam *primae impositionis*, puta homo, animal, lapis etc. Istae sunt, quae non immediate rem ipsam significant, sed id, quod res habet a nostro intellectu, puta si ferrum appellatur *species*, metallum *genus*, durum *accidens* etc.³.

¹ *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVIII, a. II, q. 2 *ad arg.*

² *In lib. I Sent.*, Dist. XXXIII, q. I, a. 1 ad 3.

³ Vid. s. Thom., I, q. XXX, a. 4 c.

Hinc voces huiusmodi appellantur etiam *secunda nomina, artium vocabula, vel termini artium.*

XXVI. INTENTIONALITER PRIMO — INTENTIONALITER SECUNDO. Harum vocum significatio ex praecedentibus facile perspicitur. Scilicet *primo intentionaliter* res considerari dicitur, quatenus cognoscitur ut in sui natura est, nulla alia cognitione interveniente. Quare tunc aliquid rei *primo intentionaliter* attribuitur, cum ipsi attributum illud convenit, prout talis naturae est, non vero propter aliquam cognitionem circa illam ab intellectu iam exercitam. E. g., quando enunciatur, homo est animal, *to homo* sumitur *primo intentionaliter*; siquidem animal de homine enunciatur, quia prout in rerum natura est, intellectui exhibetur, non vero secundum aliquam rationem, qua intellectus ipse notionem hominis iam antea habitam considerat. *Secundo intentionaliter* res sumitur, quando consideratur non quidem secundum *esse*, quod in rerum natura exhibet, sed secundum aliquam rationem, quam intellectus in eius iam habita notione cogitat. E. g., hoc modo de homine enunciatur *esse speciem*.

XXVII. INTUITIVA COGNITIO — DISCURSIVA. Per illam cognoscimus aliquid immediate, absque ratiocinatione: ita prima et per se nota principia cognoscimus; puta: Bis bina sunt quatuor: Totum est maius sua parte etc. Per hanc aliquid mediate cognoscimus, nempe ex aliquo principio noto devenimus in cognitionem alterius, quod prius erat ignotum. Hinc in cognitione *intuitiva* mens quasi *quiescere* dicitur; e contrario cognitio *discursiva* motui comparatur, quia a notis ad ignota progreditur¹.

XXVIII. IUSTITIA LEGALIS — DISTRIBUTIVA — COMMUTATIVA. *Iustitia legalis* est virtus, quae ordinat actus omnium virtutum ad bonum commune, atque haec, ut ait s. Thomas, « est in principe principaliter, et quasi architectonice (*nempe tamquam in operante et dirigente*); in subditis autem secundarie, et quasi administrative² », nempe tamquam in subiectis et obedientibus legi. *Iustitia commutativa* consistit in aequalitate dati et accepti, ac proinde constituit aequalitatem quasi quantitatum, seu, ut vocant, *arithmetica*, qua tantum dandum est, quantum est

¹ Vid. *Intelligere — Ratiocinari*, p. 177.

² 2^a 2^{ae}. q. LXVIII, a. 6 c.

acceptum; e. g., si quis tres nummos mutuo accepit, tres nummos creditori rependere tenetur. *Iustitia distributiva* est quae, ut ait s. Thomas, « observat aequalitatem proportionis (*quam vocant geometricam*) », ut det unicuique, secundum quod dignum est³ », puta si habenti sex gradus meritorum dentur tres nummi, et habenti duodecim gradus meritorum dentur sex nummi; eadem enim est proportio trium ad sex, quae sex ad duodecim. Iam, ut idem Aquinas monet, « iustitia commutativa, per quam aequalitas constituitur inter Deum dantem, et creaturam recipientem Deo competere non potest secundum propriam acceptionem, quia beneficia Dei semper excedunt meritum creaturae; sed tamen servatur etiam proportionis quaedam aequalitas inter Deum dantem, et creaturam recipientem; in quantum scilicet se habet ad suam superabundantiam, sicut creatura ad id quod competit ei secundum suam parvitatem² ».

I

EFFATA

I. IDEM EST PRINCIPIUM CONSTITUENS REM IN ESSE PROPRIO, ET DISTINGUENS EAM A CETERIS. Sive: Res quaelibet distinguitur ab aliis per illud idem, per quod in suo *esse* constituitur. Enimvero illud, quod rem constituit, dat eidem unitatem; et unitas ens constituit indivisum in se, et distinctum a quovis alio. Insuper quicquid ultimo rem aliquam in suo *esse* constituit, ad illam tantum, et non ad aliam pertinet; ergo impossibile est eam per illud a ceteris non distingui. Non tamen vicissim: Omne principium quovis modo distinguens est etiam principium constituens: attributa enim, quae dicuntur *propria*, distinguunt res; immo et ipsa accidentia non raro id praestant; nec tamen utraque sunt principia res constitutiva.

II. IDEM EST PRINCIPIUM ESSENDI ET OPERANDI. Scilicet,

¹ *Super cap. VIII De Div. Nom.*, lect. IV. *Aequalitas arithmetica*, et *proportio geometrica* idem fere valent, ac *aequalitas aequiparantiae*, et *aequalitas disquiparantiae*, de quibus vid. p. 108.

² *In lib. IV Sent.*, Dist. XLVI, q. 1, a. 1 *sol.* Vid. I, q. XXI, a. 1 c.